

VÉNLEÁNYOK ÉS VÉNLEGÉNYEK CSÚFOLÁSA ERDÉLYBEN

A hajdani falusi paraszti közösségekben az egyetlen helyes és elfogadott életformának a házasságban való élest tartották. Erdélyben koronként, vidékenként, társadalmi és etnikai csoportokként eltérő módon határozták meg azt az életkort, amitől kezdve egy hajadont vénleánynak, egy fiút pedig vénlegénynek neveztek.

Régiókban az utóbbi száz évben a legények esetében a házasságkötés legelfogadottabb időpontja a katonai szolgálat letöltése utáni pár év. A lányok esetében mindez másként történt: a legtöbb vidéken a konfirmált vagy a bérált lányokat már alkalmasnak vélték a férjhezmenetelre. Vénleányoknak csak azokat a hajadonokat neveztek, akik pár évvel túlhaladták a házasságkötés helyi szinten ideálisnak vélt időpontját.

A legtöbb erdélyi faluban olyan eljárások éltek, amelyek egyértelműen arra irányultak, hogy a tréfa vagy a maróbb paródia eszközeivel elősegítsék a fiatalok házasságkötését. A falusi társadalom értékrendje tehát olyan szokáseseményeket dolgozott ki, amelyek a helyesnek tartott életformát akár a kényszer segítségével is előidézzék. A házasságkötés a tradicionális földműves közösségekben nem magánügy volt, mivel a lokális vagy társadalmi közösség feljogosítva érezte magát arra, hogy minősítse az egyének magánéletét, beleszóljon a fiatalok párválasztásába.

Az európai falusi és városi közösségekben a középkor századaiban a nyilvános megszegés eszközeivel arra kényszerítették a vénleányoknak és a vénlegényeknek tartott személyeket, hogy minél előbb házasságra lépjenek. Ezeket az eljárásokat a középkori Európában sem kodifikálták írásban, mivel elsősorban a hagyományok éltették és működtették őket. Tehát a tradíciók által közvetített és meghatározott erkölcsi és jogi értékrend felhatalmazta a helyi társadalom egy adott csoportját arra, hogy a házasságra nem lépő, éppen ezért deviánsoknak tartott vénleányokkal vagy vénlegényekkel szemben nyilvános szankciókat alkalmazzon. Például a németországi Regensburgban 1532-ban a farsangi ünnepkör végén a vénleányokat befogták egy faeke elé, és az ostoraikkal pattogtató férfiak arra kényszerítették őket, hogy a város utcáin végighúzzák azt. A német nyelvterületen ugyanezzel a céllal tuskót is húzattak azokkal a lányokkal, akik a farsang végén pártában maradtak.¹

Már a középkori Európában ezek a megszegés rítusok elsősorban a gyengébb nem képviselőire irányultak, ezért a korabeli nemek közötti aszimmetrikus viszonyt tükrözték. Míg különösen a nyugat-európai városi polgári társadalmakban a nők és a férfiak különböző megítélése fokozatosan megszűnt, a kelet-európai falusi földműves közösségekben a régebbi jogszokások szívósabban fennmaradtak szinte napjainkig. Például a nők házasságon kívüli párkapcsolatát, házasságtörését, szigorúbban büntették.²

1 Schindler 1992. 176., 205.

2 Jávor 1978; Kiss 1994, 1998

A magyar hagyományokban egészen a közelmúltig igen népszerűek és változatosak voltak azok az eljárások, amelyek a vénlegények és vénleányok megszegyenyítésére irányultak. Ilyen szokás volt a farsangi tuskóhúzás, a tuskóhúzással egybekötött esküvőparódia, bakfazékdobás, zajkeltés és a tavaszi szerelmi ajándékozás parodisztikus és ironikus formája.¹

A vénleányok és vénlegények megszegyenyítésére irányuló szokáscselekmények elsősorban a farsangi ünnepkör végéhez és a tavaszi ünnepekhez kapcsolódtak. A vénleányok és vénlegények megszegyenyítésére szervezett szokások jelzett időpontját azért nem tartjuk véletlennek, mivel egészen a XX. század elejéig a magyar földműves települések éves szokásrendjében az udvarlás, a párválasztás és a lakodalmazás legjelentősebb periódusa éppen a farsang volt. Az év első hónapjaiban, a farsangi ünnepkör idején szervezték meg az esküvői multságok jelentős részét. Az első világháború utáni évtizedekben azonban változás következett, mivel fokozatosan csökkent a téli farsang jelentősége, s a házasságkötések legnépszerűbb időszakává az úgynevezett zöldfarsang (húsvét és pünkösd közötti periódus) vált.²

Dolgozatomban a legismertebb erdélyi magyar vénlány- és vénlegénycsúfoló eljárásokat mutatom be funkcionalista és művelődéstörténeti szempontból. Elsősorban arra keresem a választ, hogy különböző korokban, társadalmakban és közösségekben hogyan viszonyultak a házasságkötés elmaradásához, milyen speciális eljárásokkal kezelték ezt a helyzetet. Másodsorban azt szeretném bemutatni, hogy a polgárosodás és a modernizáció hogy változtatta meg az e kérdéshez való viszonyulást.

a) Farsangi tuskóhúzás

A szokás egészen a közelmúltig népszerű volt a magyar folklórterületen belül a Dunántúlon, Kelet-Magyarországon és Erdélyben. A tuskóhúzással voltaképpen a pártában maradt vénlányokat tréfálták meg vagy csúfolták ki. Már Csokonai Vitéz Mihály is megemlítette a Dorottyához írott jegyzeteiben. Legelterjedtebb változata az volt, hogy farsang végén a lányokkal vagy a legényekkel az utcákon egy fatuskót vagy egy azt jelképező tárgyat húztak végig. Nagyon sok faluban ez a szokás a paraszti lakodalom paródiájával egészült ki.

Göcsejben húshagyókedd éjjelén a legények a lányos házak bejárata elé nagy tuskókat, faragóbakot helyeztek, a szobaajtó kilincséhez kinn hatalmas fadarabokat kötöztek, figyelmeztetve a lányt arra, hogy farsang idején nem ment férjhez.³

Rábatótfaluban rendszerint csak akkor szerveztek rönkhúzást, amikor az elmúlt esztendőben a faluban egyetlen lakodalomra sem került sor. Éppen ezért a tulajdonképpeni rönkhúzás egy színjátékszerű szokással, tréfás állakodalommal kapcsolódott össze. A falubéli férfiak egy 31 méter magas fát vágtak ki, majd azt leányokból és legényekből álló párok húzták az úton Szentgotthárdtól egészen Rábatótfaluig. A

1 Györgyi–Ujváry 1982

2 Kós 1979. 472–474.

3 Tátrai 1990. 135.

menetben másfélszáz álarcos vonult: álmenyasszonynak és álvőlegénynek, násznépnek, ördögöknek, cigányoknak, bohócoknak és mesterembereknek öltöztek be. Felvonulás közben megálltak, és tréfás esküvőt játszottak.¹

Székesfehérváron az úgynevezett Palotavárosban a legények a tuskót a vénlányok aytájának kilincséhez kötötték, hogy amikor megnyitja, akkor tuskót húzzon.²

Nyitra megyében a legények hatalmas farönköket húztak maguk után, melyeket aztán a vénlányok aytaja elé gördítettek, s közben csúfoló énekeket daloltak:

Ecce neki dáridom,
A farsangot bevártam,
De vőlegényt nem kaptam,
Jaj, de hoppon maradtam.

Várok még egy farsangot,
Tán majd valakit fogok,
S ha vőlegényt nem kapok,
Apácának beálllok.

Ó te rozzant kaloda,
Nem való vagy te oda,
Nem való vagy te másra:
Fűtőnek a pokolba.³

A drávaszögi falvakban (pl. Laskón) a legények és a férfiak hamvazószerdán nagy fatuskókat görgettek a lányok és az özvegyasszonyok kapuja elé, s azokat a kilincshez kötötték, miközben a gyermekkorú lányok ezt kiabálták:

Elmúlt a farsang, itt hagyott,
Nagylányoknak bút hagyott,
De énnekem nem hagyott,
Mert én még kicsi vagyok.⁴

A szegedi legények is régen hamvazószerdán szervezték meg a tuskóhúzást. Maszkos csoportjukat egy ostoros legény hajtotta. A tőkét nagy lármázással egy vénleány ablakai alatt hagyták, miközben ezt kiabálták: Ij ju, ju, ju, vén ju, / Kimarattam a farsangbu!⁵

A szokás népszerű volt Bács megyében és a Bánátban is. A legtöbb faluban a tőkét kocsira vagy szánra helyezték, s a vénlegényeknek végig kellett húzniuk a település utcáin. A tőkehúzókat rendszerint maszkosok népes csoportja nagy zajjal követte.⁶

Farsang végén Nyugat-Erdélyben is elterjedt szokás volt tuskót húzni tréfás lakodalmi menet keretében. Érdekes módon Kalotaszegen nem emlékeztek a farsang

1 Dömötör 1972. 27.

2 Ujváry 1991. 219.

3 Tátrai 1990. 136.

4 Lábadi 1996. 129.

5 Tátrai 1990. 135.

6 Ujváry 1991. 218–219.

végén gyakorolt rönkhúzásra vagy álarcos utcai felvonulásokra. A Kalotaszeg peremén, Kolozsvár környékén fekvő falvakban (pl. Kajántón, Magyarlónán, Szászfenesen, Tordaszentlászlón, Szucságon és Bácsban) egészen az utóbbi évtizedekig népszerű volt a farsang végi butyókóhúzás.¹

Boncidán (Mezőség) a farsangi víg heteket hamvazószerdán reggel az utcákon egy lakodalmas menetet parodizáló játékkal zárták, melyben csak legények vehettek részt. A csoport élén haladt 6–8 betyárnak felöltözött legény bő gatyában, rakott ruhában, bő ujjú ingben, fekete vitézkötéses mellényben, fekete pörge kalapban, mellén át piros olajos kendővel, nagy ostorpattogatással vonult. Őket követte két zsidónak, majd menyasszonynak és vőlegénynek, két vőfélynak és koszorús lánynak beöltözött legény. A lakodalmas csoport végén két vagy négy vénleány haladt, fejkendőjük alól kenderből készített, hosszú befont hajuk lógott alá. Miközben éktelenül siratták, hogy pártában maradtak, lánc segítségével egy nagyobb tuskót húztak maguk után, amivel a falubeli vénleányok ajtaját hangosan bevették.² Ugyanez a szokásforma élt a Kolozs megyei Kidén is.³

A tuskót húzó vénleányok népszerű alakoskodói a torockói esküvői és halottas menetet parodizáló játékformának. A felvonuló menet élén halad az álpap és a kántor, őket követik a menyasszonyok és a vőlegények, majd a csoportot két vénleánynak beöltözött alakoskodó zárja, akik zsineg segítségével húznak maguk után egy kisebb tuskót.⁴

A farsangi csutkóhúzás nagyon népszerű volt nemcsak a Kolozsvár környéki falvakban (Boncida, Kide), hanem Marosszék számtalan településében is. A Nyárádmentén például színjátékszerű változatai alakultak ki. Az alsó-nyárádmenti falvakban két legény beöltözött vénleánynak, s nagy siratással, jajveszékeléssel vonultak a menet végén. Ha a hamubotosok elkaptak egy vénlegényt, azt alaposan eldöngették, de hangosan megverték a vénleányok kapuit is. Közép-Nyárádmente falvaiban a 25–26 életévüket betöltött vénlegényeket húshagyókedd délutánján csutak elé kötötték, és ostorral hajtották végig a falvak utcáin. A csoport tagjai betértek minden vénlegény és vénleány udvarába, ahol csúfondáros énekekkel és mondókákkal biztatták őket házasságra, miközben udvarukon minden mozgathatót szétdobáltak.⁵

Szentgericén (Marosszék) a vénlegények kötéllal húzzák a csutkót. Egy közülük bérest alakít, s ostorával hajtja a csoport tagjait. A faluban az is szokás volt, hogy egy vénleányt ráültettek a csutakra, s úgy húzták végig az utcákon. A vénleányok házai előtt megálltak, s bekiabálták a következőt: Húshagyó, húshagyó, / engem itt hagyó!⁶

Nyárádszentbenedeken a farsangi multság végén a fiatalabb legények maszkot öltöttek. A csoport egyik része vénlegényeknek, másik fele pedig vénleányoknak öltözött be. Kenderből fehér színű, hosszú haját készítettek, s láncsal kisebb csutkót

1 Vasas–Salamon 1986. 130.

2 Makkai–Nagy 1993. 134.

3 Györgyi–Ujváry 1982. 524.

4 Kun Kriza 1996

5 Barabás 1996. 81.

6 Makkai–Nagy 1993. 231.

húztak maguk után. A vénleányok és vénlegények kapui előtt megálltak, s nagy sírással, rívással így kiabáltak: Én is itt maradtam, te is itt! ¹

Koronkán hamvazószerdán a falu legöregebb legényei rendre bejárták a leányok és a legények házáit, miközben ételt és italt kéregettek. Egy közülük vénlánynak, másik pedig vénlegénynek öltözött, s maguk után húzták a csutkót. Különösen a vénleányok háza előtt hangosan biztatták a hajadonokat a férjhez menetelre. ²

A csutkóhúzásnak Mezőcsáváson érdekes formája maradt fenn. A gazdák behívták a szomszédos vénlegényeket, akikkel tréfából nagyobb fadarabokat, kútágast emeltek meg, miközben így biztatták a gyanútlan legényeket: Emeljed, te vagy az agglegény! ³

Ilenfalván és Lukafalván hasonló szokás élt. Öregebb, szavahihető gazdák beinvitálták udvarukra a gyanútlan öreglegényeket segíteni, ott egy-egy csutakot húztak velük az egyik helyről a másikra és onnan vissza: Húzzátok, vénlegények, mert régen gyűjtitek az erőteteket! ⁴

Gálfalván a 30. életévüket betöltött és házasságra még nem lépettek vénlegényeknek csúfolták. Hajdanán a nagypénteki templomozás után egy fatönköt kellett végighúzniuk a falu utcáin, amit az idősebb férfiak készítettek elő a számukra. A második világháborúig a csutakot az iskola udvarán készítették elő, melyre annyi kampót és láncot kötöttek, amennyi öreglegényt tartottak számon a faluban. Az egész falu, de különösen a férjhez menendő lányok nagy érdeklődéssel figyelték az eseményt. A lányos házak udvaráról így szóltak a vénlegényekre: Nem vettél el, most már húzzad! ; Ha a rangod nem engedte, hogy elvegyél, ezt engedi? Olyan is megtörtént, hogy a legényeket vízzel öntötték le. Amikor a falu utcáit bejárták, visszatértek a művelődési otthon udvarára, ahol a csutakot beborították rőzsével és elégették. Amikor a fa elégett, a vénlegények kipiselték a szenet. ⁵

Érdekes módon a Marosszéktől keletre fekvő székely falvakban már nem ismerték a farsangi csutkóhúzást, éppen ezért a vénleányok és vénlegények csúfolását más játékformák segítségével valósították meg. Például Sóvidéken az ünnepkör végén gyakorolt farsangtemetés keretében a siratásba beleszótták a vénlánycsúfolókat is: Húshagyó, húshagyó, / Van-e leány eladó? Felsősófalván miközben végigvitték a falun a farsangot szimbolizáló szalmabábut, a temetési menet megállt a vénlegények és vénleányok kapuja előtt, ahol letették a halottat a földre, s a siratóasszonyok hangosan elzokogták a pártában maradt lányokat, valamint a meg nem nősült legényeket: Jaj, jaj, nyakamra maradtál! /Jaj, jaj, nem vitt el a fársáng! ⁶

A sóvidéki formákhoz hasonlóan a Csíkban és Háromszéken népszerű, felvonuló jellegű temetésparódiákban is gyakran fordultak elő vénleányokra és vénlegényekre utaló részletek. Példaként egy kászonfeltízi vénlánysirató szövegét közlöm:

1 Makkai-Nagy 1993. 218.

2 Makkai-Nagy 1993. 160–161.

3 Makkai-Nagy 1993. 189.

4 Makkai-Nagy 1993. 168.

5 Virág-Kovács 1990. 190.

6 Barabás 1998. 51.

A vénleány sírdogál magában,
Hogy nem vitték férjhez a farsangban.
Farsang, farsang, de sok leányt megcsalsz,
De még engem meg is szomorítasz.

Felvetem a paplanos ágyamat,
Oda várom a régi babámat.
Ágyam olyan, hogy a padlót éri,
Pimasz legény, nem jössz hozzám kérni.

Ha még egyszer hírbe meghallanám,
Nagyszebenben legényeső lenne,
Kitartanám surcom eső elejébe,
Hogy csöppenne surcom közepébe.¹

Egy háromszéki ének így fogalmazta meg a vénleány kesergését:

Dombon belül van egy szűk házacska,
Abba sír a vénleán magába,
Hogy nem vitték férhez a fassángba,
Hanem otthon hatták a pucokba.

Fassáng után fassáng jó és repül,
Mégis a sor reám mind nem kerül.

Párta, párta, búra termett párta,
Mét születélt erre a világra?
Ha megfoglak, messzint elhajítlak,
A gát alá kövel lenyomtatlak.

Elviseltem harminchárom pártát,
harminchárom szederjes rokolyát,
Harminchárom sarumnak a talpát,
Mégsem vettem egy pénz-érő hasznát.

Bár az isten olyan csudát tenne,
Hogy valaha legénesső lenne;

Kifekünném az út közepire,
Hogy vajegy már reám es cseppenem!²

1 Jagamas–Farágó 1974. 87–88.

2 Kriza 1975. 194–195.

Küllös Imola kutatásaiból ismerjük, hogy a vénlánycsúfoló énekek már a XVI-XVIII. századi magyar mulattató költészet igen népszerű alműfaját alkották. Az erdélyi falusi közösségekben egészen a XX. század közepéig a vénlányok farsang végén a helyi társadalom gúnytárgyaivá váltak. A vénlányokat megszegyenítő szokások szöveganyagában napjainkban is megtalálhatók a korábbi századok közköltészetének nyomai.¹

b) Bakfazékdobás

Az edénytörés a magyar folklórterületen az emberélet fordulóihoz fűződő szokások ismert eleme. Több magyar tájegységünkön ezt alkalmazták a vénleányok megbüntetésére és szankcionálására is. A bakfazakat egy használt, lyukas cserépedényből készítették, amit rendszerint hamuval töltöttek meg, majd a legények húshagyókedden a pártában maradt vénleányok ajtajához vágják, vagy zaj és macskazene mellett bedobták az udvarukba. Bosszúból vagy tréfából különösen azok a legények alkalmazták, akiket kedvesük kikoszorózott, megcsalt vagy végképp elhagyott, s mégsem ment férjhez a farsang végéig.

Egészen századunk elejéig különösen a Jászságban volt népszerű, ahol bakfazékdobás, bakfazékhordás és ciberehordás néven emlegették ezt a farsangi szokást. Érdekes módon a Jászságban a szokásnak más jelentése működött. Húshagyókedden a gyermekek és felnőttek bakfazékkal látogatták meg a szomszédokat, akiknél a küszöbhez vagy a földhöz vágják az edényt. Hiedelmeik szerint, annál több csirkéje lett tavasszal a ház gazdasszonyának, minél több darabra törött szét az edény. Sok településen a bakfazéktörés szerelmi ajándékká vagy éppen szórakoztató farsangvégi játékká vált. Napjainkra nagyjából kiszorult az élő néphagyományból.²

A farsangi bakfazékdobás elterjedt volt Erdélyben is. Rendszerint húshagyókedden vagy hamvazószerdán gyakorolták. Alapvető funkciója ebben a régióban is a vénlánycsúfolás volt. Például Ilencfalván és Lukafalván (Nyárádmente) a vénlegények és leányok kapuja előtt húshagyókedden éjjelén fehér paszulyt szórtak le a földre, máskor pedig hamuval megtöltöttek egy korondi fazekat, s azt egy vénlegény vagy vénleány ajtajához dobták: Húshagyó, húshagyó, s vénleányt itt hagyó!³

A bakfazékdobás századunk elején nagyon népszerű szokáselem volt Háromszék falvaiban is. Például Kézdiszentléleken és Zabolán a farsang végén szervezett mulatság rendszerint a vénleányok megszegyenítésével végződött. Hamvazószerdán hajnalban a legények felkeresték a pártában maradt vénleányok házait, s ablakaik vagy ajtójuk alá hamuval megtöltött cserépfazekat vágják. A cseréptörés rendszerint hangoz macskazenével járt.

c) Vénlánycsúfolás zajkeltéssel

1 Küllös 2000. 79-83., 365-371.

2 Ujváry 1991. 250-252.

3 Makkai-Nagy 1993. 168.

A magyar folklórterület nagy részén a vénlányok farsang végi csúfolása nagy zajkeltéssel történt. Magyarország észak-keleti részén szűzgulya hajtásnak, gulya fordításnak és kongózásnak nevezték a szokást. A nagy zajjal felvonuló legények felszólítására Kinek van eladó lánya, hajtsa ki a szűzgulyára! az érintett lányoknak ki kellett jönniük saját házukból, s nagy ostorpattogatással terelték őket végig a falu utcáin.¹

A szokást pár helységben ladangolásnak nevezték. A nagylegények a kolompokkal ellátott kisebb suhancokat mint egy nyájat, úgy hajtották végig a falu utcáin. A pártában maradt hajadonok háza előtt megálltak vagy bekérezkedtek az udvarra, ahol nagy zaj, kolompolás és ostorpattogás közben ezt kiabálták: Kinek van eladó lánya, / Hajtsa ki a szűzgulyába! A lányok sokszor így válaszoltak: Rönköt emelj, szakadj meg, / Mért nem házasodtál meg!²

A Hortobágy nyugati peremén fekvő falvakban a vénlányok zajkeltéssel és csúfolódó mondókákkal történő megszegyenítésére május elsején került sor, míg a vidék keleti részén fekvő településekben mindez a farsangi ünnepkör végéhez kapcsolódik.³

Szatmár megyében a legények húshagyókedd éjjelén a pártában maradt lányok ablakai alatt pléhdarabokkal, lyukas fazekakkal kongóztak. Lärmázás közben így kiabáltak:

Húshagyó!
Itt maradt az eladó.
Akinek van nagy jánya,
Hajtsa ki a gulyára.⁴

A beregi Tiszaháton a farsangi víg hetek alatt pár nélkül maradt lányok háza előtt a legények kolompokkal, tepsikkel, fazekakkal kongóztak, s ezt a mondókát kiabálták: Húshagyó, húshagyó, / Ezt a kislányt itthon hagyó!⁵

A szokást Fornoson (Bereg) szűzgulyahajtásnak nevezik. A falubéli legények húshagyókedd estéjén csengőkkel, ostorokkal, kolompokkal, bádogdarabokkal fülsiketítő zajt keltettek, visongtak, fütyültek, miközben így kiáltottak: Húshagyó, húshagyó, lányokat itthon hagyó! / Kinek van eladólánya, hajtsa ki a szűzgulyába! A lányok sem állták meg szótlanul, rendszerint így válaszoltak a legényeknek: Rönköt emelj, szakadj meg, mért nem házasodtál meg! A csoport tagjai a legényes házak előtt így kiáltottak: Árpakenyér, zabkenyér, mér maradtál vénlegény?⁶

A vitnyédi (Győr – Sopron megye) 13–14 éves fiúk húshagyókedden bejárták a falut, s a kezükben tartott fedőkkel hatalmas zajt csaptak, közben felsorolták azoknak a lányoknak a nevét, akiknek hábar egész évben udvarolt legény, mégsem kérte meg feleségül.⁷

1 Györgyi–Ujváry 1982. 524.

2 Ujváry 1991. 224–225.

3 Barna 1979. 175.

4 Dömötör 1979. 93.

5 Tátrai 1990. 136.

6 Tátrai 1990. 137.

7 Tátrai 1990. 136.

Magyarón (Marosszék) a legények húshagyókedden rendre meglátogatták a vénleányos házakat és ott az ablak alatt ezt kiabálták: Húshagyó, itt maradt az eladó! ¹

d) Vénlánycsúfoló elemek tavaszi szokásokban

A magyar folklórterület nagy részén május elsején reggel a legények szalagokkal, tojásokkal és virágokkal feldíszített zöld fákkal vagy ágakkal ajándékozták meg kedveseiket. Ezen a jeles napon sok faluban a közösség bosszúja és szankciója újból a vénlányokra irányult. A kevély természetű, öntelt vénleányok kapuit rendszerint tövises ágakkal, kukoricaszárrakkal, rongyokkal, döglött állatokkal ékesítették fel. Utcakapuját messzire elvitték, kerítését rikító színű festékekkel bemázolták, édesapjának szekerét szétbontották s a szénácsúr padlásán összerakták, családjának nagyállatait szintén oda húzták fel, ablaka alá nem hamuval, hanem szeméttel és üvegszilánkokkal megtöltött fazekat vágtak, ajtaját kikötötték, s utána hosszú karókkal lakóházának födelét hangosan megverték.²

Tasnád környéki falvakban a gögös lány által megsértett legény bosszúból tüskét, tüskés ágat vagy csepűt rakott a májuszájára, Krasznamihályfalván száraz kukoricaizikével teletűzdelte a lány kerítését. A rosszhírben álló leány fájára ilyenkor rendszerint egy-egy murkot helyeztek el megvetésük jeléül. Máshol üres konzerves dobozokat, döglött békákat és tyúkokat aggattak a rátarti vénleány fájára. Tasnádszarvodon a májusi zene helyett macskanyávogatással bosszantották a lány családját.³

ÖSSZEGRZÉS

Az európai és a magyar vénlánycsúfolók vizsgálata azt tanúsítja, hogy a középkori városokban és a tradicionális paraszti faluközösségekben a privát élet számtalan vonatkozását a lokális vagy a társadalmi csoport kiértékelte, minősítette, s ha valaki megszegte a helyesnek vélt életformát, akkor megfelelő eljárásokkal büntette a deviáns személyt.

A középkori városokban, majd később a paraszti faluközösségekben is szigorúan elítélték azt a személyt, aki nem lépett házasságra. Egészen a közelmúltig a vénlegényeket és a vénlányokat a legtöbb faluban lenézték, kinevették, az élet számtalan helyzetében kiközösítették, marginalizálták. Például az idősebb életkort megért vénlegényt még a legkisebb gyermek is letegezhette.

A házasságkötés régebben nem volt magánügy, mivel azt nemcsak a család vagy a rokonság, hanem a lokális vagy a társadalmi csoport (pl. céhes egylet tagjai) is kikényszeríthette. Minden középkori városban vagy később falusi településekben a hagyomány olyan cselekvési formákat éltetett, amellyel hatékonyan kezelni tudták a házasságra nem lépők helyzetét, problémáját. Ezek a megszégyenítő rítusok rendszerint

¹ Makkai-Nagy 1993. 175.

² Györgyi-Ujváry 1982. 524.

³ Lakatos-Bakó 1983. 157–158.

a települések nyilvános terében, a közösség színe előtt történtek. Általában egy-egy kisebb nemzedéki, nemi vagy társadalmi csoport (pl. legényegylet) feljogosítva érezte magát arra, hogy a közösség véleményét reprezentálja megfelelően kidolgozott, tradíciók által meghatározott és közvetített események formájában. Már a középkor századaiban ilyen eljárás volt az eke- vagy tuskóhúzás, edénytörés, zajkeltés és az úgynevezett macskazene. Ezek az események rendszerint nyilvánosak voltak, s aktív szereplőkként általában a legények meg férfiak nagyobb csoportja vett benne részt.¹

A polgárosodás hatására csökkent a helyi közösségek beleszólása az egyének magánéletébe, házasságkötésébe, éppen ezért a hajdani büntető jellegű esemény tréfás játékká, paródiává vált. A vénlánycsúfolók alakulásának ebben a középső szakaszában a parodisztikus játékok rendszerében még megtaláljuk a vénlányok csúfolásának enyhébb változatait. Például a tuskót nem igazi pártában maradt hajdonokkal húzták végig a helység utcáin, hanem már csak vénleányoknak beöltözött legények alakították a megszegyenített személyeket.

Az esemény alakulásának végső fázisában eltűnt a reális személyekre irányuló megszegyenítő funkció, tehát fokozatosan tréfás játékká, népszokássá szelídült a hajdani büntető eljárás. A néprajzi kutatások beindulásának idején, a XIX. század közepétől a folklórkutatók már csak ezzel az alaposan átalakult, átminősült változattal találkozhattak.

A XIX. század második felében kibontakozó mitologizáló iskola képviselői elsősorban azt vizsgálták, hogy ezekben a szokásformákban milyen hajdani mágikus eljárások elhomályosult formáival találkozhatunk. Számtalan elemző azt próbálta kimutatni, hogy például az eke, a cserépfazék, a hamu vagy a zajkeltés nem véletlen fordul elő ezekben az eseményekben. A földműves közösségek jellegzetes munkaeszközének, az ekének terménységgel kapcsolatos jelentést tulajdonítottak, amit például a románság újévi ekehúzásával szemléltettek. A cserépedény eltörése a különböző mágikus cselekvésekben rendszerint termékenységvarázsló funkcióval rendelkezett. A hamunak a magyar népszokásokban és hiedelemcselekvésekben szintén termékenységvarázsló szerepe dominált. Éppen ezért számtalan folklórkutató úgy vélte, hogy az eke- vagy tuskóhúzás, az edénytörés, hamvazás a vénlánycsúfoló népszokásokban egyértelműen terménységre utaló szimbólum, tehát segítségükkel rituális síkon a kívánt célt próbálták elérni.²

A XX. század elején archaikusabb falusi közösségekben még tovább éltek ezek a népszokások, melyek a középkori büntető, szankcionáló jellegű eseményeket elevevénítették fel színjátékszerű formában. A legtöbb falusi településben a vénlánycsúfolást megelevenítő népszokások finoman még jelezték a lokális közösség kisebb vagy nagyobb részének véleményét a házasságkötés elmaradásával kapcsolatban.

A második világháború utáni évtizedekben, különösen az 1962-es kollektivizálást követő elvándorlás, iparosítás és urbanizáció hatására a falusi társadalmak atomizálódása is felgyorsult. A széteső falusi közösség hajdani erkölcsi értékrendje már nem

1 Kotics 1993

2 Ujváry 1991. 225., 253., 279–280.

tudott normaértékű utasításokat és magatartásformákat kikényszeríteni. A középkori városokban, majd később a falusi paraszti településekben a vénlánycsúfoló eljárások működéséhez nagy szükség volt nemcsak a szereplők (pl. legények), hanem a célszemélyek (vénleányok és vénlegények) aktív közreműködésére is. Tehát ahhoz, hogy egy közösség által kidolgozott megszegyenítő rítus működni tudjon, ahhoz a deviáns személy aktív közreműködésére, megfelelő viselkedésére is szükség volt. A mai erdélyi falvakban már egyetlen 30–35 éves leány sem fogadná el azt, hogy húshagyókedden ekét vagy tuskót húzzon végig lakóhelye utcáin. Napjainkban különösen a szexualitással kapcsolatos magatartás- és viselkedésformák végképp kihullottak a közösség ellenőrzése alól. A súlyosabb devianciákat már nem a lokális közösség vagy társadalmi csoport kezeli, hanem erre specializált intézmények.¹

Az utóbbi évtizedekben a modernizáció annyira fellazította a hajdani falusi közösségek társadalmát, hogy a lokális közösség saját véleményét nyilvános megszegyenítő rituálék formájában már nem tudja kinyilvánítani vagy kikényszeríteni. A szétesett, atomizálódott helyi, falusi társadalmakban megszűnt a közösség kontrollja az egyén privát élete fölött, tehát már nem a közösség által kidolgozott cselekvési minták, formák vagy erkölcsi normák egyeduralma jellemző, hanem az egyén (különösen erkölcsi síkon) számtalan életvezetési és cselekvési forma közül választhat. Igaz, ez az egyént élete minden pillanatában számtalan döntéssel terheli meg.

Irodalom

Barabás László

1996 A farsangi dramatikus játékok és szokások marosszéki változatai. In: Barabás László, Pozsony Ferenc és Zakariás Erzsébet (szerk.): Erdélyi és partiumi farsangok. KNJT 4. Évkönyve. Kolozsvár. 44–95.

1998 Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások. Marosvásárhely

1998 Karácsonytól Pünkösdig. Marosszéki népszokások. Székelyudvarhely

Barna Gábor

1979 Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest

Dömötör Tekla

1972 Magyar népszokások. Budapest

1979 Naptári ünnepek – népi színjátszás. (2. kiadás) Budapest

Györgyi Erzsébet–Ujváry Zoltán

1982 Vénlánycsúfolás. In: Ortutay Gyula (szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon V Budapest. 523–524.

Heller Ágnes

1996 A szégyen hatalma. Két tanulmány. Budapest

Jagamas János–Faragó József

1974 Romániai magyar népdalok. Bukarest

Jávor Kata

1978

¹ Heller 1996

- A nők a régi jogban. In. Jávor Kata – Küllös Imola – Tátrai Zsuzsanna (szerk.): Kis magyar néprajz a rádióban. Budapest. 218–219.
- Kiss András
 1994 Források és értelmezések. Bukarest
 1998 Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák. Bukarest – Kolozsvár
- Kós Károly
 1979 Munka, életmód és hagyomány egy rítuselem változása tükrében. In. Uő. Eszköz, munka, néphagyomány. Bukarest. 472–486.
- Kotics József
 1993 Csendháborítás vagy a közösség bosszúja? A charivari szokása Rozsnyó kézműves közösségében a 19. században. In. Néprajzi Látóhatár II. évf. 1–2.sz. 153–160.
 1999 A társadalmi kontroll szimbolikus formáiról. In. Zsigmond Győző (szerk.): Szokás és erkölcs. Bukarest. 8-20.
- Kriza János
 1975 Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában. Bukarest
- Kun Kriza Ilona
 1996 Farsangtemetés Torockón. In. Barabás László, Pozsony Ferenc és Zakariás Erzsébet (szerk.): Erdélyi és partiumi farsangok. KJNT 4. Évkönyve. Kolozsvár. 217–233.
- Küllös Imola
 2000 Közoktatók 1. Mulattatók. In. Régi magyar költők tára (XVIII. század IV). Budapest
- Lábadai Károly
 1996 Drávaszög ábécé. Néprajzi és folklór tájlexikon. Eszék–Budapest
- Makkai Endre–Nagy Ödön
 1993 Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. (A második bővített kiadását szerkesztette, sajtó alá rendezte és mutatókkal ellátta Barna Gábor.) Budapest
- Schindler Norbert
 1992 Widerspenstige Leute. Studien zur Volkskultur in der frühen Neuzeit. Frankfurt am Main
- Tátrai Zsuzsanna
 1990 Vénlánycsúfolás. In. Dömötör Tekla (szerk.): Magyar Néprajz VII. Budapest. 134–137.
- Ujváry Zoltán
 1981 Játék és maszk I. Dramatikus népszokások. Debrecen
 1991 Farsangi népszokások. Debrecen
- Vasas Samu – Salamon Anikó
 1986 Kalotaszegi ünnepek. Budapest
- Virág Anna – Kovács Péter
 1990 A nyárádmonti unitárius székelyek vallásos hagyományairól. In. Fejős Zoltán és Küllös Imola (szerk.): Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Budapest. 173–192.